

DE GEDECOREERDE DOOD

GEBRUIK EN ORNAMENT BIJ DE UITVAART TE OOSTENDE

door Jan NUYTTEN

Het tweede Vaticaans Concillie in 1962 luidde een drastische verandering in, bij ondermeer, de uitvaart. Het is allemaal minder "gedecoreerd" geworden. Anderzijds is thuis sterven niet meer zo gebruikelijk. Het moet allemaal veel rationeler en efficiënter. Nu sterft men in kraaknette kamers, omringd door even kraakwitte verpleegkundigen, niet meer omringd door de naaste familie, dus ver uit het oog en het hart. De dood is een taboe geworden, iets waarover men niet (meer) spreekt en die men zoveel mogelijk wil wegmoffelen. Het resultaat hiervan is dat men de dood in onze moderne tijd, zeer afstandelijk is gaan behandelen. Men is er niet meer mee vertrouwd als eertijds.

Samen met het decorum gingen er ook een aanzienlijke reeks gebruiken verloren. Ten einde u nog een beeld te geven van de vele vormen die vroeger bij een uitvaart in gebruik waren, werd een tentoonstelling georganiseerd in het Heemmuseum. Dank zij de medewerking van verschillende parochies uit Oostende en in Brugge, alsook diverse uitvaartondernemers verspreid over gans Vlaanderen en vele andere bruikleners, kunnen een reeks voorwerpen tentoongesteld worden. Elk zijn ze uniek in hun genre en zitten reeds vele jaren opgeborgen.

OPBARING IN DE PRIVATE WOONST

Tot het begin van de zeventiger jaren was het gebruikelijk dat de overledene in zijn woonst werd opgebaard.

Nadat de priester de overledene was komen "berechten" werden de zusters van Sint-Vincentius a Paulo (in de volksmond : de "papnunnen") (1) uit de Langestraat verwittigd. Hun taak was de aflijvige te wassen en te kleden. Ze begaven zich naar het "sterfhuis" met twee grote "panders" waarin hun benodigdheden waren opgeborgen. Later werd hun taak overgenomen door de verpleegsters van het Wit-Gele Kruis. De overledene werd aangekleed, een man doorgaans met een wit hemd en een zwart strikje of dito das. Een vrouw met haar beste nachtjapon aan, welke meestal door haar voordien was aangekocht met dit doeleinde. Het onderlichaam werd gewikkeld in een oud laken dichtgemaakt met veiligheidsspijden. Er werd een sterfbed gemonteerd in de beste kamer van het huis, meestal het salon. De mooiste lakens met borduurwerk en kant werden uit de kast gehaald, en ook deze werden doorgaans uitsluitend voor deze bestemming gebruikt.

Rolluiken werden gezakt, een kruis gehangen aan de voorgevel, klokken stilgelegd, spiegels overdekt met witte lakens en elk overtoollig lawaai werd angstvallig vermeden. Op de toilettafel werden de kostbaarheden van de overledene tentoongesteld. Op een tafeltje in de nabijheid van het sterfbed stond een jeneverstooep en dito glazen, voor het geval iemand een opkikkertje nodig had. De fles stond er eveneens ten behoeve van de vrijwilligers die de ganse nacht de dodenwake hielden.

De tocht door de stad van de "papnunnen" met hun "panders" was het vertreksein voor de pientere "lijkbidder" (die meestal reeds door een gebuur getipt was dat een zwaar zieke het "niet meer zou halen") om bij de rouwende familie aan te bellen om zijn

diensten aan te bieden. Hij verwittigde dadelijk de behanger die het salon beklede met rouwgordijnen om zodoende deze om te vormen tot een rouwkapel. Eerst werden er smalle houten latten aan de muur bevestigd, waaraan de zwarte gordijnen werden genageld. Achteraan het hoofd van de overledene werd een soort altaar gemon-teerd met een groot in zilver geborduurd kruis omringd door twee biddende engelen "de fond" genaamd. Rondom werd de kamer behangen met zwarte gordijnen, versierd met zilveren lelies en tranen, bovenaan werden die afgewerkt met een sierboord (lambrequin) waarop mooie motieven waren geborduurd. Op de grond kwam een zwart tapijt eveneens bezet met lelies en na het inkisten werd de kist op een rijkelijk versierd verhoog geplaatst (de katafalk). Rechts ervan stond een tafeltje, eveneens overdekt met een zwarte doek, waarop een glas wijwater en palmtakje stond, alsook een mandje waarin de bezoekers hun naamkaartjes deponeerden. De luchter werd omhangen met een zwarte crêpe en diens lampen werden losge-draaid behalve één, kwestie van alles zo somber mogelijk te houden. Links en rechts van de katafalk werden er twee majestatische kandelabers geplaatst, vroeger verlicht met kaarsen, later met electrische lampen op laagspanning. Onder het sterfbed werd dis-creet een ontgeuringsapparaat geplaatst.

Op de dag van de uitvaart werd eveneens de gang van rouwbehangsel voorzien, terwijl de buitengevel bekleed werd met de rijkelijkste rouwgordijnen. Aan de voordeur kwam een rouwgordijn (portière) welke zeer overladen met zilverdraad geborduurd was.

Wanneer iemand van de adel gestorven was werd de grond van de rouwkapel, de weg naar de kerk belegd met stro, om zodoende de voetstappen doffer te maken.

Intussen maakten de dames van de dichte familie hun rouwuitzet klaar, hoed met zwarte sluier (voile), een sober kleed zonder halsuitsnijding, zwarte juwelen, zwarte handschoenen, schoenen en kousen. De heren moesten zich vergenoegen met hun zwarte trouw-pak. Op betere uitvaarten droegen zij het habijt.

Een half uur voor de aanvang van de dienst, stonden de heren opgesteld in de rouwkapel links naast de kist, terwijl de dames zaten te jammeren in de naastliggende kamer. Buren en kennissen kwamen één voor één in de rouwkamer, maakten een kruisje met de palmtak over de kist en gaven de heren een hand terwijl enkele beleefdheidswoorden op zeer gedempte toon werden gewisseld. Deze begroeting duurde totdat de parochiegeestelijkheid het "lijk kwam ophalen". De pastoor vergezeld van twee onderpastoors kwam de rouwkamer binnen en bad het "de profundis".

Vervolgens droegen de lijkdragers de bloemen en de kist naar buiten. De kist werd op een berrie geplaatst, een zwarte pelder met zilveren kruis werd over de kist gelegd. De berrie werd in de paardenlijkwagen geschoven. Op de bok zat de koetsier met steek. De dragers namen plaats op de vier hoeken van de lijkwagen. De lijkbidder stelde de lijkstoet op. Eerst stapten de "suisse" met de pique en de kerkbaljuw met zijn staf, gevolgd door de koster met het processiekruis omringd door twee misdienaars met brandende kaarsen. Daarna volgden de kerkzangers met de organist met de celebrant gekleed met de koorkap, de diaken en de subdiaken elk met hun passende kazuifel en barret op het hoofd. Vervolgens de lijkbidder met zijn "zwarte kontekletser" en "buischoed". Pal voor de lijkwagen liep de kruisdrager met een zwart kussen waarop een kostbaar kruis lag. Als kruisdrager fungeerde meestal de

beste vriend van de aflijvige en het was een zeer grote eer deze functie te mogen vervullen. Langs weerzijden liepen bij staatsie-uitvaarten zes slippendragers die de "cordons" vasthielden. Achter de lijkwagen stapten de mannelijke familieleden, gevolgd door de burens en kennissen. Gans achteraan reden de gesloten koetsen met de vrouwelijke familie.

Tijdens de gang naar de kerk werd het "miserere" gezongen.

DE PLECHTIGHEID IN DE KERK

Onder het zingen van het "subvenite" werd de kist de kerk binnengedragen op een draagberrie en onder een katafalk geschoven, opgesteld in het koor. De versiering en de afmetingen van de katafalk varieerden volgens de klasse van de dienst. Dit was ook het geval voor het rouwbehangsel waarmede het koor en de kerk versierd was. Op de katafalk werd het kussen en het kruis van de "kruisdrager" gelegd en rondom de katafalk stonden zes tot acht grote kandelabers.

De dienst werd opgedragen door de parochiepastoor, die intussen in de sacristie zijn koorkap gewisseld had tegen een kazuifel volgens hun rang. Bij diensten eerste klasse namen net voor de communiebank twee extra priesters plaats gekleed in koorkap, die wanneer er een grote massa aanwezig was in de kerk, assisteerden bij de offergang.

De muren van het koor werden behangen met rouwgordijnen en soms werden ook de pilaren van de kerk voorzien van zwarte stof. Tegen het altaar kwam een kunstig geborduurd zwart antependium en op de grond lagen dito tapijten. Het processie-vaandel stond rechts in het koor. Bij belangrijke uitvaarten werd er eveneens een zwart deurgordijn gehangen aan de centrale ingangsdur van de kerk. De familie nam plaats langs beide zijden van de katafalk in het koor. Rechts de heren, links de dames. De volgorde was bepaald in relatie met hun verwantschap met de overledene. Hun stoelen waren bekleed met zwarte overtreksels en de dichtste familie waren begeleid ("opgeleid" heette dit) door priesters en kloosterzusters in beste habijt.

Bij de aanvang van de dienst werd het "requiem" gezongen, en tussen de twee lezingen het "absolve" en het "dies irae".

De offergang was het bijzonderste gedeelte van de dienst. Voorafgegaan door de suisse kwamen eerst de heren en vervolgens de dames van de familie ten offer. Ze kregen een witte kaars in de linkerhand, hen aangereikt door de kerkbaljuw. Na het kussen van de offerandepateen, het deponeren van hun gift in de offerandeschaal (enkel briefjesgeld want het mocht geen lawaai maken) en het aannemen van een gedachtenis, werd de kaars hen uit de hand genomen door de subdiaken, die deze plaatste in een speciaal daartoe bestemd zwart rek links en rechts opgesteld van de katafalk.

Op het einde van de dienst wisselde de celebrant terug zijn kazuifel tegen een koorkap. De katafalk werd gezegend met wijwater en wierook tijdens het zingen van het "libera".

Toen volgde de "zegening", een soort tweede offerandegang, ditmaal zonder kaarsen en gedachtenissen met wel het deponeren van een gift in de offerandeschaal. Onder het zingen van het "in paradisum" werd de kist achteraan in de kerk gedragen en daar opgesteld. De familie bleef staan in de middengang, de priesters namen plaats langs de zijkant van de kist, terwijl de kruisdrager

het kruis van het kussen nam en het met de onderkant net boven het voeteinde van de kist hield. Onder het zingen van het "benedictus" kraste de celebrant drie kruisjes met dit kruis in het deksel van de kist.

Daarna werd de tocht aangevat naar de begraafplaats. Daar deze nogal verwijderd was van het centrum nam de "geestelijkheid" in vol ornaat, samen met de misdienaars, zangers en koster, kaarsen en processiekruis plaats in een open koets, die reed net voor de lijkwagen. Ondertussen werd een tweede maal het "benedictus" gezongen. De celebrant maakte ten afscheid een kruis met zand over de kist, terwijl allen die de rouwstoet tot daar gevolgd hadden hem navolgden. De familie nam tenslotte plaats aan de poort van de begraafplaats om alle belangstellenden te danken en dit was toen het einde van het officiële gedeelte. Doorgaans werd dan opnieuw naar het sterfhuis gegaan waar de rouwmaaltijd plaatsvond. Intussen had de behanger reeds alle rouwgordijnen verwijderd.

Tot in het begin van de dertiger jaren namen de dames van de dichte familie geen deel aan de "lijkdienst". Voor hen werd aan een zijaltaar in de kerk een stille mis opgedragen, die een aanvang nam na het begin van de hoofddienst. Meestal werd ook deze zijbeuk in het zwart gedrapeerd. De dames betraden en verlieten de kerk langs een zijdeur. Ze gingen ook niet te voet naar de kerk, maar met gesloten koetsen. Tot in de zestiger jaren, toen de dames reeds plaats namen in het hoofdkoor, verlieten zij de kerk bij het begin van de "absouten" langs een zijdeur en werden met koetsen naar huis gereden. Deze koetsen kwamen dan terug naar de kerk om de heren naar de begraafplaats te rijden.

Na het einde van de rouwmaaltijd kwamen de koetsen terug naar het sterfhuis om de heren en de dames van de dichte familie naar de begraafplaats te brengen waar een bezoek gebracht werd aan het inmiddels gesloten graf. Dit was dan het einde van een lange en vrijwel uitputtende ceremonie.

(1) N.V.D.R. Te Oostende noemde men de zusters van Sint Vincentius a Paulo "grieze nunnen".

De "papnunnen" waren dan de zusters Coletinen of Klarissen die hun klooster hadden in de Platformstraat. Nu is hun klooster, "Zonnelied", gevestigd in de Mariakerkelaan.

NIEUW MUZIEKWERK OVER ENSOR

De jonge Nederlandse componist Théo HOEK (35), Eindhovenenaar die sedert 1972 te Nijmegen woont, schreef een strijkkwartet dat geïnspireerd is op de figuur van James Ensor.

Het heet "En van je hela hola" en telt 4 delen :

1. De intocht van Christus te Brussel
2. De vertwijfeling van Pierrot
3. Maskers en de dood
4. Zonderlinge maskers

Het werd op 6 november 1988 te Nijmegen gecreëerd door het "Barbarossa-strijkkwartet".

Norbert HOSTYN